
A felejtés mint politikai választás. A belső konfliktusok bekerítése az antikvitásban

A felejtés problémájával számos tudományág foglalkozik, így a filozófia, a pszichológia, a pszichiátria, a filológia és a kommunikációtudomány. *Bernstein* könyve a történettudomány, ezen belül is az ókortudomány területére vezeti olvasóját, minthogy a görög-római ókorban vizsgálja a politikai értelemben vett felejtés jelenségét. Témája nem csupán érdekes és fontos, hanem egyenesen meghökkentő lehet különösképpen a nyugati demokráciák valamelyikében szocializálódott olvasó számára, amelyekben – így a könyv írójának hazájában, Németországban – az emlékezésnek igen jelentős kultúrája van. Elég a kortárs történeti diszkurzust uraló olyan kifejezésekre gondolni, mint „emlékezetkultúra”, „emlékezhely”, „emlékezetdiszkurzus”. Ugyanakkor az emlékezés ezekben a demokráciákban korántsem csak a történészek belügye: a legkülönbözőbb módokon, a jog és a pedagógia eszközeivel egyformán küzdenek azért, hogy a XX. század első felének rémtettei ne merüljenek feledésbe. Mindemellett egy történész számára felejtésről beszélni önmagában véve paradoxonnak tűnik, hiszen szöges ellentétben áll munkálkodásának motivációjával. Ezeket a nyugtalanító ellentmondásokat is feloldja *Bernstein* rövid, ám igen tartalmas, gondolatébresztő könyvében: a források vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a kollektív felejtés az antikvitásban nem antitézise az emlékezésnek, hanem politikailag ösztönzött elfojtás, a kibékülés (és nem a megbocsátást is magában foglaló megbékélés!) eszköze.

Nyomban a bevezetőben világossá válik, hogy a múltban a háborúk, polgárháborúk, forradalmak után rendszerint azon fáradoztak, hogy a béke megteremtése érdekében elfelejtsék a történeteket. Gyakorta a büntetlenség biztosítása mellett fogalmazódott meg a kívánság, hogy a tettek (bármelyik oldal követte is el) boruljon örök feledés – miként az például az 1648-as westfáliai béke szövegében olvasható. Ugyanakkor – hangsúlyozza a szerző – a felejtés minden esetben csupán jámbor óhaj lehetett: a legyőzöttek, az áldozatok soha nem felejtettek, és ez nem volt másként az antikvitásban sem. Hogy mindezek ellenére miért lehetett politikailag kívánatos a felejtés, arra a hat fejezetből és egy összegzésből álló könyv fejtegetései adnak választ.

A belső konfliktusok, azok különféle fokozatai egészen a polgárháborúig, a nyomukban járó testi-lelki szenvedés az antik társadalmak állandó, súlyos problémája volt, következőképpen a társadalmi-politikai rend stabilitása az antik teoretikusokat – Platóntól Ciceróig – foglalkoztató fontos kérdésnek számított, amelynek a kutatás is igen nagy teret szentelt. Jól ismertek azok az antik elméletek, amelyek a stabilitás biztosítékát az egyszerű államformákat vegyítő úgynevezett kevert államformában látták. Ugyanakkor az antik politikai gondolkodás alapján ezt az olyannyira kívánatos állapotot más módon is el lehet érni, vagy helyre lehet állítani, mégpedig a kollektív politikai felejtés révén. Ahogyan a könyvben többször is idézett idősebb Seneca írja: „A polgárháború elkerülésének legjobb módja a felejtés.”

Miután a szerző tisztázza, hogy a *damnatio memoriae* néven ismert római eljárás célja valójában nem a felejtés, hanem a negatív emlékezés volt, egy *exemplum malum* (rossz példa) létrehozása, akárcsak a görög és a római történelemből is ismert házrombolások (*kataskaphé*, *dirutio domus*) esetében, áttér a

kollektív felejtést szabályozó klasszikus eszköz, az amnesztia vizsgálatára. Az antik amnesztia (az ógörög nyelvben amnesztia a. m. „feledékenység”) különböző jelentésrétegeit időben visszafelé haladva esettanulmányok révén különíti el. Elsőként egy Kr. u. 395-ben Honorius által kibocsátott, felejtést előíró (praescriptio taciturnitatis) császári rendeletet elemez, majd Claudius rendelkezését (Kr. u. 41) arról, hogy a Caligula meggyilkolása és saját princepszé történő kikiáltása között eltelt két nap történéseit (amikor a senatusban bizonytalanság volt az államformát illetően) ki kell törölni az emlékezetből. A harmadik esemény, amelyet megvizsgál, a Caesar meggyilkolását követő nevezetes március 17-i senatusi ülés, amelyen Cicero az athéniak régi példájára hivatkozva az örök felejtés (oblivio sempiterna) mellett érvelt. Ez a bizonyos athéni példa a Kr. e. 403-as amnesztiahatározat, amely már az antikvitásban exempluma volt a belső konfliktus békés rendezése érdekében elrendelt felejtésnek.

Az amnesztia – amiként az számunkra is ismert – a büntetőjogi felelősségrevonás jogilag rögzített tilalmát jelentette. Antik kontextusban azonban volt egy ennél is fontosabb aspektusa: a bosszúról való lemondás. Megszámlálhatatlan példa igazolja, hogy a bosszú (timória, ultio) mind a görög, mind a római világban mindenütt és mindvégig jelen volt – ezen a kereszténység megjelenése sem változtatott. A bosszúállás az antikvitásban a legmagasabb szinten is érvényesülő parancs, nemegy háború, polgárháború „hivatalos” indoka – az erre vonatkozó példákat a szerző részletesen tárgyalja. Mindebből következően nagy merészségre volt szükség a politikai felejtés erőltetéséhez, aminek az elkerülhetetlensége ugyanakkor éppen a bosszú és annak viszonzása által előidézett rémisztő tapasztalatokon alapult. Esetenként az antik szerzők által is megfogalmazott felismerés, hogy a bosszúállás végeláthatat-

lan láncolatát (a jogi eszközök alkalmazásán kívül, amelynek példáit Bernstein ugyancsak tárgyalja) egyedül a felejtéssel lehet megszakítani. Az ekképpen értelmezett amnesztia legjobban dokumentált esete, a Kr. e. 403-as oktrojált athéni határozat mellett a klasszikus kori görög történelem epigráfiai és irodalmi hagyományában számos példát lehet találni a felejtés parancsára, ám a Kr. e. V. századon belül a Kr. e. 420-as, 430-as éveknél korábbi időből nincsenek amnesztiára vonatkozó forrásaink. Mindezek alapján úgy tűnik, mintha a felejtés mint politikai opció ennek az időszaknak az újítása volna. A szerző ennek a feltételezésnek ered a nyomába akkor, amikor az archaikus kori görög költészetet ebből a szempontból fogja vallatóra. Homéros, Hésiodos és különösképpen a lesbosi Alkaios költészetének vizsgálata ahhoz a következtetéshez vezet a könyvben, hogy nem a Kr. e. V. századi görögség fedezte fel maga számára a politikai felejtést, hanem az már az archaikus korban is bizonyíthatóan létezett.

A továbbiakban Bernstein még mélyebbre ás a politikai felejtés szükségszerűségének okait kutatva, így jut el az antik politikai-társadalmi viszonyokat meghatározó kompetitív kultúra jelenségéhez. A politikai vezető rétegen belüli állandó versengés a rangért és a presztízsért olyan veszélyt jelentett a fennálló rendre, hogy mind a görögök, mind a rómaiak már egészen korai időtől kezdve kísérletet tettek arra, hogy törvényekkel korlátozzák azt – legyen szó a Kr. e. VII. századi drérosi „alkotmányról” vagy a tisztségek betöltését szabályozó római *leges annales*ről. A szakirodalomban joggal hangsúlyozott és ennek megfelelően sokat vizsgált „versengés kultúrája” a hellénizmus és a császárság politikai viszonyai között jelentős mértékben lefékeződött, ugyanakkor korábban, a kollektívan vezetett állam keretei között a politikai felejtés a törvényi szabályozás mellett a belső konfliktusok „bekerítésének” fontos kiegészítő eszköze volt.

Egy külön fejezet vizsgálja a politikai felejtés és a kompromisszum közötti összefüggést. Megtudjuk, hogy a római jogi nyelvből származó „kompromisszum” szó mint főnév csak a XIX. században vált fokozatosan a politikai nyelv részévé. A fogalom mint a nyugati politikai kultúra jellegzetessége pluralizmuson, dialóguson, „vitakultúrán” alapuló „konfliktusképességet” jelöl. Egy olyan magatartást, amely nem utasítja el borzadva a konfliktusokat – írja a szerző –, hanem az eltérő álláspontok kiegyenlítésére mint konstruktív rendezésre törekszik, és a kompromisszumban egy minden oldal számára elfogadható eredményt lát. A kompromisszumhoz vezető eljárást a pluralizmuson alapuló politikai rendszerek azért indítják el, hogy az ellentétes érdekeket részleges lemondások révén „egyenlítsék ki”. Ez a fajta konfliktusképesség Bernstein elemzése alapján az antik politikai kultúráktól teljességgel idegen volt. Ugyanis feltételezi annak a – kitartó tanulással elsajátított – erénynek a meglétét, amely lehetővé teszi az eltérő álláspontok hosszú időn át tartó nyilvános megvitatását. Az efféle konfliktuskezeléstől mi sem áll távolabb, mint a kritika elfojtása, a gyötrelmes emlékezés száműzése a nyilvánosságból. Összességében tehát: konfliktusképtelenségük folytán sem a görögök, sem a rómaiak nem ismerték a modern értelemben vett kompromisszum fogalmát, helyette egyetértésről, egységről beszéltek.

A hatodik fejezet témája az egyetértés (homonoia, concordia, consensus) fogalma, valamint annak viszonya a felejtéshez. Mind a görög homonoia, mind a latin concordia a belső béke kifejezésére szolgált (a latin pax csak a köztársaságkor végén, a principatus elején vette fel a „külső béke” mellett a „belső béke” jelentést is). Az előbbi Athénban a Kr. e. V. században bukkan fel először specifikus politikai fogalomként, nagy valószínűséggel a század utolsó harmadában. Jellemző

módon akkor válhatott a politikai közbeszéd részévé, amikor különösen fájdalmas volt a hiánya. Hasonlóképpen a Cicero szónoklataiban központi helyet betöltő concordia nem a valóságos helyzetet, hanem a szónok-politikus kívánságát írta le egy politikai krízishelyzetben. Az egyetértés tehát az antik szerzők szerint a válság, az egyet nem értés, a viszály leküzdésének eredményeként jöhet létre. Azt, hogy ebben milyen szerepe volt a felejtésnek, Bernstein elsőként az attikai tragédia történetének emlékezetes epizódja, Phrünikhosz Milétosz bevétele (valószínűleg Kr. e. 492) című drámájának sorsa kapcsán világítja meg. Az elemzés konklúziója: a fájdalmas emlékezés a nyilvánosság előtt – nem beszélve a vitáról – a kortárs athéniaiak számára elfogadhatatlan volt. Ehelyett felmentést és politikai megbékélést a kollektív felejtéstől vártak, ami ekképpen egy politikai folyamat közben zajló nyilvános kommunikáció megszakítását jelentette. A római történelemből vett példák elemzése során arra mutat rá a szerző, hogy hasonló mechanizmusok működtek a római politikában is.

Összességében tehát a felejtést mind a meglévő, mind a várható konfliktusok kezelésének, az egyetértés, a belső béke létrehozásának a lehető legjobb és egyszersmind szükségszerű eszközeként tartották számon az antikvitásban. A konfliktusokat, ha nem is tolták félre, de legalábbis „bekerítették” azért, hogy ellenőrizhetővé váljanak. A múltbeli traumák feldolgozásának számunkra magától értetődő módja, a feldolgozás helyett az elfojtásban hittek, a felejtéssel tudatosan szakították meg a kommunikációt, és mondtak le minden további dialógusról.

Frank Bernstein: Vergessen als politische Option. Zur Einhegung interner Konflikte in der Antike (A felejtés mint politikai választás. A belső konfliktusok bekerítése az antikvitásban). Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2023, 106 o. ISBN 978-3515-13502-3 (Print), ISBN 978-3515-13506-1 (E-Book)